

орне землеробство з використанням тягової сили бика. Було винайдено колесо, а відтак з'являється колісний транспорт.

Розвиток землеробства, скотарства, ремесла та обміну привів до значних змін у стародавньому суспільстві. Виконувати тяжкі фізичні роботи міг переважно чоловік. Тому головна роль у сім'ї переходить від матері до батька, родинні зв'язки почали вестися по батьківській лінії. Замість матріархату поступово утверджується патріархат. Родова організація змінюється сусідською общиною. Господарською основою стала патріархальна сім'я, що складалася з кількох поколінь родичів по батьківській лінії.

Серед енеолітичних племен на території сучасної України провідне місце посідали хліборобські племена трипільської культури. Поширена на території від Верхньої Наддністрянщини і Південної Волині до Середньої Наддніпрянини і Причорномор'я ця культура розвивалася протягом IV – III тис. до н. е. і досягла високого, як на той час, рівня розвитку. Назву отримала від дослідженого наприкінці X – IX ст. українським археологом В. Хвойкою поселення поблизу с. Трипільля на Київщині.

Утворилася Трипільська культура на основі давніших автохтонних (з грец. – місцевих, корінних) культур та неолітичних культур Балкано-Дунайського регіону і несла в собі традиції перших землеробських протоцивілізацій Близького Сходу та Південної Європи. В Україні виявлено понад 1 000 пам'яток Трипільської культури. Вони згруповані у трьох районах: найбільше – в Середній Наддністрянщині, Надпрутті та Надбужжі, менше у Наддніпрянині.

Племена Трипільської культури жили у поселеннях, забудованих дерев'яно-глинобитними наземними спорудами, розташованими переважно одним чи кількома концентричними колами. В основному це були родові або племінні тривалі поселення, що нараховували кілька десятків садиб. Будівлі становили чотирикутники правильної форми. У землю вбивали дубові стовпи, між якими плели стіни з хмизу, котрий вимашували глиною, зверху накривали солом'яною чи очеретом. Дах був двосхилий, з отвором для диму, долівку мазали глиною, посеред хати стояла велика піч, біля якої розташовували лежанки з випаленої глини. Стіни і піч іноді розмальовували.

Відомі також поселення-гіганти площею від 150 до 450 га, які налічували понад 2 тис. жителів. Тут уже існувала квартальна забудова,

багато будинків споруджували дво- і навіть триповерховими. Фактично – це давні протоміста зі значною кількістю мешканців.

В основі суспільного устрою трипільських племен лежали матріархальні, а згодом і патріархальні родові відносини. Основною ланкою трипільського суспільства була невелика сім'я. Сім'ї об'єднувалися в роди, кілька родів складали плем'я, група племен утворювала міжплемінні об'єднання, що мали свої етнографічні особливості.

Основним заняттям трипільців було землеробство. Сіяли ячмінь, просо, пшеницю, вирощували садово-городні культури. Рілля спущували дерев'яною мотикою з кам'яним чи кістяним наконечником, пізніше – ралом. Під час археологічних розкопок трипільських поселень знаходили дерев'яні і кістяні серпи із крем'яною вкладкою та кам'яні зернотертки, на яких терли зерно на борошно.

Трипільці розводили переважно велику й дрібну рогату худобу, а також свиней та частково коней. Як тяглова сила використовувалися бики, якими орали поля. Їх запрягали у візки, можливо сани.

Серед ремесел значного розвитку досягли чинбарство, кушнірство, прядіння, ткацтво. Трипільські племена вперше на території України почали користуватися виробами з міді, освоїли холодне та гаряче кування і зварювання міді. Дуже високого технічного та художнього рівня досягло керамічне виробництво. Місцеві гончарі досконало володіли складною технологією виготовлення кераміки, вже знаючи гончарний круг, виготовляли величезну кількість різноманітного посуду. Його прикрашали орнаментом білого, чорного, червоного й жовтого кольорів. Поряд з побутовим використовувався і культовий посуд.

Знайдено чимало глиняних жіночих фігурок, створення яких пов'язували з релігійним культом. Він прийшов в Україну, очевидно, з Малої Азії і став основою поширеного культу богині-матері. У селі Кошилівці на Тернопільщині знайдено унікальне зображення голови бика, на лобовій поверхні якого наколами відтворено силует жінки з піднятими догори руками, тобто в позі, що нагадує зображення богоматері Оранти, відомої в Середземномор'ї. Існує припущення, що трипільці мали свою писемність.

За етнографічними ознаками трипільська культура дуже близька і подібна до української. Зокрема, багато провідних мотивів трипільського орнаменту до сьогодні збереглися в українських народних вишивках, килимах, народній кераміці, а особливо – в українських великодніх писанках. Житло трипільської культури дуже нагадує українську сільську

хату XIX ст. Нарешті, основним заняттям трипільців, як і українців, було землеробство. Все це дає підстави стверджувати, що населення трипільської культури стало праосновою українського народу.

На зміну мідно-кам'яному віку прийшов бронзовий (II – поч. I тис до н. е.). У сучасних межах України бронзовий вік характеризується передусім швидким розвитком скотарства і землеробства, що сприяло завершенню процесу виділення скотарських племен із середовища землеробських. Це був перший великий суспільний поділ праці. Високим був рівень громадського ремесла, насамперед гончарного та бронзоплавильного. Виникли місцеві центри металургії та обробки бронзи. Обмін набув постійного та регіонального характеру.

Із зростанням продуктивності землеробства і скотарства, розвитком металургії з'являється надлишок продуктів, що зосереджується в руках окремих родових груп або племінної верхівки. Все це спричиняє визрівання як внутрішніх, так і зовнішньоплемінних соціальних суперечностей. Почала швидко вдосконалюватися зброя, зводяться укріплені поселення. Очевидно, необхідність захисту окремих груп населення від нападів сусідів спонукала до консолідації племен на рівні союзів.

Помітні зрушення відбуваються і у сфері розвитку позитивних знань, образотворчого мистецтва, всієї духовної культури. Виникає монументальна кам'яна антропоморфна скульптура, ускладнюється система релігійних вірувань, з'являються зародки майбутнього письма – піктограми.

Освоєння виробництва заліза на поч. I тис до н. е. сприяло подальшому розвитку суспільства. Завдяки поширенню різних ремесел та успіхам землеробства відбувся другий великий суспільний поділ праці, ремесло відокремилася від землеробства (третій – пов'язаний з відокремленням торгівлі). Посилилася майнова та соціальна диференціація суспільства, створивши необхідні передумови для виникнення станово-класових відносин та держави.

Залізний вік в Україні пов'язаний з кіммерійською, скіфо-сармато-античною та ранньослов'янською культурами. Основою господарства залишалася землеробство. Широко застосовувалися залізні знаряддя праці. Тваринництво стало свійським, виникло птахівництво. У степовій зоні розвивалося кочове скотарство. Великого значення набуло залізобне ремесло. Широко використовувався гончарний круг. Населення, що проживало на території сучасної України, підтримувало тісні контакти із стародавніми сусідніми цивілізаціями.